

Roos van Oosten, Yolande Meijer, Chrystel Brandenburgh en André van Noort

Leidse **wevershuizen** in seriebouw

Een materiële getuigenis van 'projectontwikkeling'
in de Gouden Eeuw

Aan het begin van de zeventiende eeuw was in Leiden de woningnood zo hoog dat in het middeleeuwse stadscentrum op elk perceel waar ook nog maar een klein beetje ruimte was, wel een extra (kamer)woning werd gerealiseerd. Funderingen van huisjes uit deze tijd zijn blootgelegd in 2015 en 2016, tijdens het slopen van bebouwing aan het Lakenplein. Het onderzoek dat hierop volgde, werpt voor het eerst licht op de archeologie van wevershuizen in textielstad Leiden.

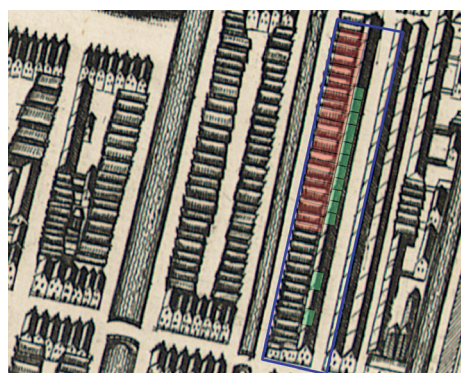
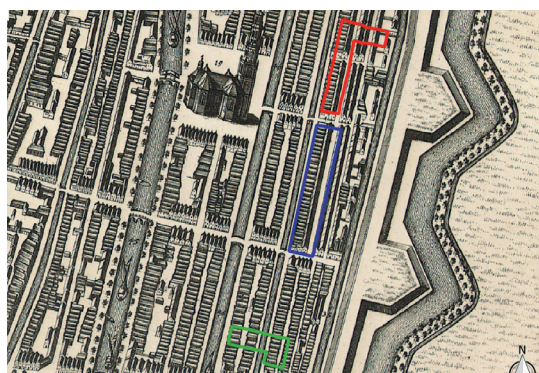
Zeventiende-eeuwse fundamente

In 1611 besloot het stadsbestuur de stad uit te breiden aan de noordkant. Bij deze stadsvergroting werden nogal wat kavels gesmaldeeld. Veel bouw kavels waren opgekocht door (kleine) speculanten, die – gebruik makend van de woningnood – in korte tijd kleine smalle huizen realiseerden en deze met veel

winst verkochten. Wijs geworden door de stadsuitleg van 1611 werden bij de stadsuitleg van 1659 aan de oostkant van de stad de kavels zo strak bemeten dat er niets op kon worden gebouwd dan dat wat in het plan voorzien was.¹ Smaldelen moet onmogelijk zijn geweest. Dat is althans de gangbare opvatting in de geschiedschrijving. Archeologisch was er van deze wijk tot voor kort nog nauwelijks iets bekend. In de twintigste eeuw waren nagenoeg alle oude zeventiende-eeuwse wevershuizen gesloopt, zonder dat er archeologisch en bouwhistorisch onderzoek aan te pas kwam. In 2015 en 2016 kwam er een herkansing. De bebouwing uit de jaren zeventig van de twintigste eeuw werd op drie locaties gesloopt en dit bood de gelegenheid voor IDDS Archeologie om een opgraving uit te voeren. Verrassend genoeg bleken de zeventiende-eeuwse fundamente

- ▲ Gezicht op de Lakenhal te Leiden, 1642 door Susanna van Steenwijck-Gaspoel. De Lakenhal was ooit het administratieve centrum van de lakenhandel. Hier werd het laken op kwaliteit gekeurd en gemerkt, om daarna verhandeld te worden. Het gebouw werd in 1640 geopend, op het hoogtepunt van de Leidse textielnijverheid. Van de 60.000 inwoners die Leiden omstreeks 1640 telde, was minstens de helft werkzaam in de textiel.

linker afbeelding

- plangebied Lakenplein
- plangebied Meelfabriek
- plangebied Kaarsenmakersstraat

rechter afbeelding

- plangebied Lakenplein
- wevershuis
- arbeiderswoning

artikel centraal staat, bood het beste zicht op de bouwpraktijk in de zeventiende eeuw. Hier werden de fundamenten van in totaal 26 huizen blootgelegd. In hoeverre de stedenbouwkundige plannen wat betreft huizenbouw en afvalvoorzieningen die uit de historische bronnen tot in detail bekend zijn, ook in de praktijk uitgevoerd zijn, wordt in dit artikel nagegaan.

Seriebouw: identiek maar niet hetzelfde

De opgegraven 26 huizen kunnen in twee typen onderverdeeld worden: 21 wevershuizen gelegen aan de Waardgracht en vijf arbeiderswoningen gesitueerd aan de Singelstraat. 'Onze' 21 wevershuizen zijn een kleinere uitvoering van het ontwerp van stadsarchitect Arent van 's-Gravensande. Van 's-Gravensande

had omstreeks 1640 twee modellen ontworpen, model A en model B. Model B was de duurdere variant: deze had een verdieping en een zolder en was aan de achterzijde voorzien van een binnenplaats en een zomerhuis. De goedkope variant, model A, was eveneens voorzien van een verdieping en zolder, maar ontbeerde een binnenplaats en zomerhuis.² Model B was een huis van 5,7 meter breed, dat op de begane grond bestond uit een onverwarmd voorhuis en een achterruimte die werd aangeduid als keuken of binnenhaard.³ In deze achterste ruimte was de bedstee en een 'bottelrij'. Een bottelrij is een kast of vertrek voor de opslag van spijs, drank en tafelgerei. Deze voorraadkast lag onder de (spil)trap. De trap bood vanuit de gang toegang naar de verdieping. Daarboven was

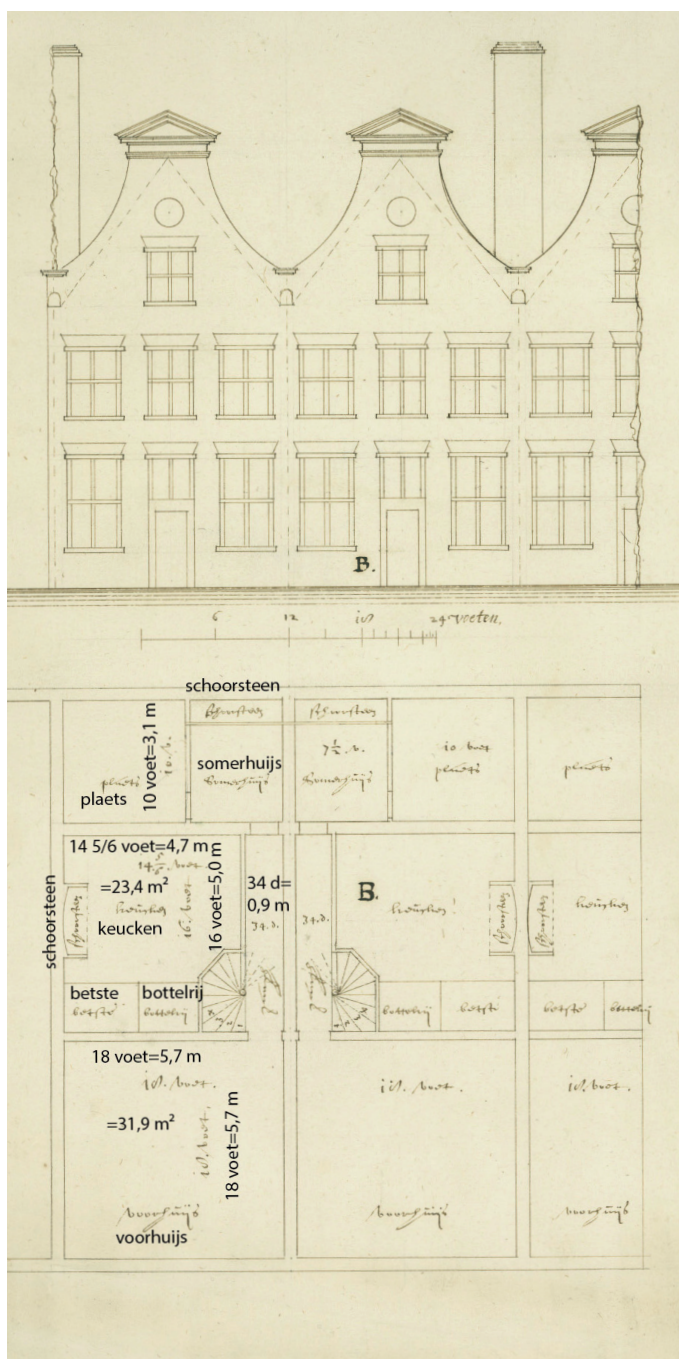
▲ Uitsnede uit de historische stadsplattegrond van Hagen uit 1670, met in blauw de opgravingslocatie Lakenplein. De opgegraven wevershuizen aan de Waardgracht zijn aangegeven in rood, de gedocumenteerde arbeiderswoningen aan de Singelstraat in groen.

◀ Stadsplattegrond van Joan Blaeu uit 1649 met ten noorden de stadsvergrotingen van 1611, ten noordoosten van 1644. De derde zeventiende-eeuwse stadsuitbreiding (1659) komt aan de oostzijde van de stad. De nieuwe wijken zijn voorzien van moderne vestingwerken bestaande uit aarden wallen en bastions.

- ▼ Deze foto van de Singelstraat laat zien hoe arbeidershuisjes eruitzagen in 1969. Ze hebben modernere, negentiende-eeuwse mansardedaken, waardoor op zolder meer leefruimte ontstaat.

- ▼ De Waardgracht, omstreeks 1900. Rechtsachter op de foto ligt opgravingslocatie Lakenplein.

een zolder, die, zo heeft bouwhistorisch onderzoek in nog bestaande wevershuizen in Leiden laten zien, onbeschoten was, dus zonder planken onder de dakpannen. Met andere woorden: er woei wind door het dak heen.⁴ Van 's-Gravensande had de woning zo ontworpen dat het plaats bood aan vier weefgetouwen ('elcx bequaem om vier laecken getouwen in te connen stellen en te gebruiken'),⁵ verspreid over het voorhuis en de verdieping. De 'binnenhaard' of achterkamer diende zowel als keuken, slaapkamer en woonkamer. De haard was multifunctioneel, deze was zowel de warmtebron als de plek waar werd gekookt, en ook een lichtbron. Op hete dagen in de zomer kon worden gekookt in het zomerhuis.

De wevershuizen aan de Waardgracht waren net als het ontwerp van Van 's-Gravensande in paren gespiegeld gebouwd, waardoor er steeds twee voordeuren naast elkaar lagen. Wanneer de opgegraven huizen aan de Waardgracht in detail worden vergeleken met 'model B', dan valt de overeenkomst in de binnenindeling op: een voorhuis en een 'binnenhaard'. Dit was archeologisch herkenbaar aan de 'bedsteekelders'. Bedsteekelders zijn halfverdiepte voorraadkelders die onder de bedstee lagen. Doordat de vloer van de bedstee ruim boven de grond lag, had de kelder ondanks zijn geringe diepte toch stahoogte. Bedsteekelders zijn in het merendeel van de huizen aangetroffen, alleen in huis 6 en 13 ontbreekt deze. De bedsteekelder geeft het centrale deel van het huis weer waar de scheidingmuur tussen het voorhuis en de keuken heeft gestaan. Bij de opgraving zijn geen sporen van een haard of een trap aangetroffen. Mogelijk komt dit doordat het oorspronkelijke vloerniveau niet bewaard is gebleven; het zou ook kunnen dat de huizen geen vaste trap naar boven hadden, maar een ladder.⁶ Archeologisch is het niet goed na te gaan of de huizen oorspronkelijk een verdieping hadden. Een foto uit omstreeks 1900 van de Waardgracht laat zien dat het overgrote deel van de huizen geen verdieping had, maar alleen een zolder.⁷

- ◀ Ontwerp Wevershuisje (model B) door 's-Gravensande, omstreeks 1640. Dit was de duurdere variant, waarbij de woning was uitgerust met een verdieping, een zolder, een binnenplaats en een zomerhuis.

Het ontbreken van een verdieping is dan ook een belangrijk verschil met het ontwerp B van Van 's-Gravensande. Het grondoppervlak van de begane grond is de helft kleiner dan het ontwerp van 's-Gravensande (61 m² tegenover gemiddeld 28 m²). De meeste huizen waren nog geen 4 meter breed en bij deze smalle panden zal de voorgevel van het huis ook niet kunnen hebben bestaan uit een raam, een deur en een raam, maar slechts uit één raam en een deur.

Terwijl de huizen aan de Waardgracht als tweekamerwoningen met een zolder en binnenplaats kunnen worden gekarakteriseerd,⁸ zijn de huizen aan de Singelstraat éénkamerwoningen met een grondoppervlak van 25 m² zonder buitenruimte. Deze panden beschikten alleen over een zolder, zo blijkt uit foto's van voor de sloop in 1969. In dit huis paste geen weefgetouw, de huizen, zo is bekend uit historische bronnen, werden vooral bewoond door spinsters.⁹ De prijzen waarvoor de grond van

de percelen in 1660 van de hand ging toonden het statusverschil tussen de twee typen huizen: de kopers betaalden per perceel aan de Waardgracht circa 75 gulden en voor een perceel aan de Singelstraat circa 28,50 gulden.¹⁰

Geen beerputten, maar moderne riolering

Achter de huizen aan de Waardgracht lag een binnenplaats van circa 3 bij 4 meter groot. Of er sprake was van een zomerkeuken, zoals in het ontwerp van Van 's-Gravensande, kon niet worden vastgesteld. Interessant is dat bij de opgraving twee typen sporen zijn gevonden die in het ontwerp van 's-Gravensande in het geheel niet op tekening staan, namelijk een watervoorziening (waterput) en een privaat. Het privaat lag in de uiterste noord-oost- of zuidoosthoek van de buitenruimte en kon archeologisch herkend worden aan de witte kalkaanslag van de urine op de bakstenen. Dit 'gemak' loosde niet op een beerput, maar op

▲ Binnen de groene rechthoek is te zien dat de bakstenen deels bedekt zijn met een witte aanslag. Dit is veroorzaakt door regelmatig contact met urine, wat erop duidt dat dit de locatie van het privaat was.

een bakstenen riool. Het riool liep onder de huizen in de We-verstraat door en sloot aan op het hoofdriool dat in de Singelstraat liep. Dit riool loosde vervolgens op de gracht.

Het stadsbestuur had ter bespoediging van de ontwikkeling van de nieuwe wijk de infrastructurele werken al in 1661 ter hand genomen. Het hoofdriool, waaronder dat in de Singelstraat, was in totaal bijna 400 meter lang (105 roeden en 9 voeten) en werd op 9 maart 1661 opgeleverd. Dat blijkt uit de financiële administratie van de *thesaurier extraordinaris* (de betaalmeester van Openbare Werken), te vinden in het stadsarchief van Leiden. Zelfs de bestekken en de facturen/kwitanties van de lokale aannemers zijn in dit archief opgeslagen. De kosten van het hoofdriool waren circa 222 gulden. Net zoveel, of misschien net zo weinig als de aankoop van één kavel aan de Waardgracht.¹¹ De huisaansluitingen moesten door de aannemers zelf worden aangelegd volgens een vooraf door de stad opgesteld plan. Het was

“Uit de archeologische resten blijkt dat aannemers zich niet altijd aan het door de stad opgestelde plan voor de huisaansluitingen op het riool hielden”

de bedoeling dat per drie huizen één aansluiting op het hoofdriool gemaakt werd. Bij hoekhuizen zou soms een extra huis aangesloten worden of was er een individuele huisaansluiting gepland. Uit de archeologische resten blijkt echter dat men zich niet altijd aan dit vooropgestelde plan hield. Op de plattegrond is het rioleringsstelsel, zoals aangetroffen bij de opgraving aan het Lakenplein, weergegeven. Hieruit blijkt dat de woningen niet volgens de vooraf bedachte T-splitsing zijn aangesloten,

► **Voorbeeld van een waterput die is opgegraven achter de wevershuizen aan de Waardgracht. De waterputten bestaan uit houten tonnen, omringd door een bakstenen kraag. Ondanks deze gelijkenis verschillen de waterputten onderling in opbouw en vorm.**

maar dat men een soort bypass heeft gecreëerd. Deze huisaansluitingen liepen onder de arbeidershuizen van de Singelstraat door. Het is uit de archeologische gegevens niet duidelijk of de arbeiderswoningen aan de Singelstraat ook op de rioolaansluitingen konden lozen.

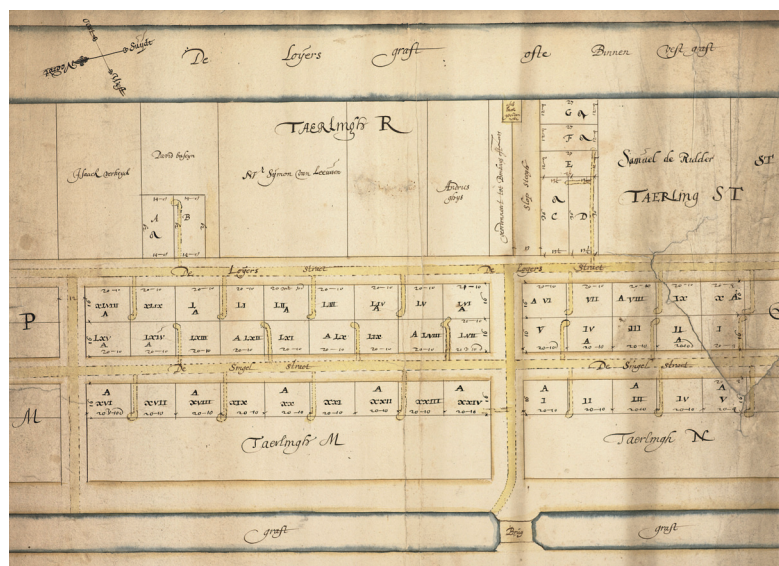
Watervoorzieningen: putten en bakken?

Op de binnenplaatsen van de huizen aan de Waardgracht waren ook drinkwatervoorzieningen aangelegd. Deze zijn zeer waarschijnlijk bij de bouw door de aannemer gemaakt. Alle waterputten bestaan uit dezelfde onderdelen: één of meer gestapelde houten tonnen met daarop een bakstenen opbouw. De hoeveelheid tonnen en de dikte en opbouw van de bakstenen kraag is echter variabel.

Bij de huizen 1 tot en met 15 is de watervoorziening zo aangelegd, dat twee huishoudens van één waterput gebruik konden maken. Alleen huis 13 heeft uit deze serie woningen een eigen waterput, vermoedelijk om het oneven aantal te compenseren. De putten van huis 1 tot en met 10 liggen op één lijn, de overige waterputten liggen iets verder achter op het erf. Uit deze situatie kunnen we opmaken dat er een zekere vorm van coördinatie was in de aanleg van de watervoorziening in de nieuwe wijk. Deze coördinatie lijkt op het niveau van de grondeigenaar te liggen, maar er was zeker ook ruimte voor verdere individuele invulling van de inrichting van de binnenplaats, zoals te zien is bij huis 14. Hier ligt de waterput op een andere plaats en rond-

▲ De opgegraven huizen en de bijbehorende riolering, ingetekend op een gronduitgiftekaart van Johannes Dou uit 1660. De kleuren geven aan wie de percelen heeft gekocht en bebouwd.

▲ Deze tekening uit 1660, gemaakt door Johannes Dou, laat zien hoe het hoofdriool was ontworpen in de nieuwe wijk. Ook de huisaansluitingen zijn getekend. Ondanks dat er van tevoren een ontwerp is gemaakt, wijkt het riool in werkelijkheid van dit model af.

- ▼ Bij huis 14 werd een uitgebreide was- of spoelinstallatie aangetroffen. Deze gootjes komen uit in de huisaansluiting van het riool.

om de waterput zijn meerdere goten en putjes gemaakt die uitkomen in de huisaansluiting van het riool. De verschillende bakstenen, de aanslag op de bakstenen en constructiewijze van het geheel geven aan dat dit systeem een lange tijd in gebruik is geweest en er diverse aanpassingen hebben plaatsgevonden. Waarschijnlijk had de bewoner een beroep waarbij een grote spoel- of wasinstallatie wenselijk was.

De huizen aan de Singelstraat beschikten niet over een binnplaats, maar mogelijk hadden zij toch een soort van privé-

watervoorziening. Aan de voorzijde van de huizen zijn rechthoekige bakstenen bakken aangetroffen. De bakken zijn circa 0,60 bij 1,75 meter groot en zijn aan de voorgevel van de panden gemetseld. Ze lijken een latere toevoeging, al zijn er aanwijzingen dat ze ook in of aan de fundering van de voorgevel gemetseld zijn. Waar de bak ontbreekt, is in plaats hiervan een waterput aanwezig. Dit doet vermoeden dat de bakken voor de watervoorziening zijn gebruikt. Het zou dan gaan om de opvang van regenwater.

- De huizen aan de Singelstraat hadden geen waterput. Mogelijk gebruikten zij de rechthoekige bakken aan de straatzijde van het huis om regenwater in op te vangen.

Eén aannemerscollectief archeologisch herkend?

Huis 1 tot en met 15 vertonen een opvallende uniformiteit wat betreft het gebruikte baksteenformaat en de duidelijk herkenbare positie van de bedsteekelder. Huis 16 tot en met 21 daarentegen zijn onderling op details verschillend, wat vooral zichtbaar is in de locatie en bouw van de kelder. Bovendien was tussen huis 15 en 16 sprake van een dubbele zijmuur, terwijl alle andere huizen gemene zijmuren hadden. Dit alles gaf aanvalkelijk aanleiding om te veronderstellen dat huis 1 tot en met 15 door één aannemer of één aannemerscombinatie zijn ontwikkeld en 16 tot en met 21 door een ander.

Uit historische bronnen is niet bekend wie de aannemers waren. Wel kon worden nagegaan wie de percelen in 1660 kochten. De verkoop van de grond ging als volgt. Het stadsbestuur veilde in de periode 1660-1662 om de paar maanden een zogenoemde taarling oftewel blok van ongeveer vijftig bouwkvavels. De kopers waren verplicht om deze kvavels binnen twee jaar te bebouwen. Voldeden ze niet aan deze plicht, dan werden de kvavels opnieuw geveild.¹² Op de bewaarde gronduitgiftekaarten zijn de percelen in taarling N aan de Singelstraat genummerd 1 tot en met 21 en aan de oostzijde van de Waardgracht 22 tot en met 53. De kvavels 24 tot en met 31 in taarling (bouwblok) N zijn opgekocht door Willem Leendertsz. van der Helm en Gerrit Harmensz. Aerdenstoff. Deze kvavels komen overeen met de huizen 1 tot en met 9. Opvallend is dat men *negen* huizen liet bouwen op *acht* kvavels: een slimme investering! Dit duo was blijkbaar behoorlijk kapitaalkrachtig want zij kochten ook nog vier kvavels aan de Singelstraat.

Huis 10 tot en met 15 komen min of meer overeen met de uitgegeven percelen 32 tot en met 36. Deze werden samen met de percelen 8 tot en met 10 (westzijde Singelstraat) als ledige erven door het Leidse stadsbestuur op 14 juli 1661 'uytterhant' en niet 'in 't openbaer' verkocht aan Gerrit Quijningsz. Haverenbreecq en Jan Daniëlsz. van Wouw. Ook deze kopers maakten slim gebruik van de gekochte grond door zes huizen te bouwen op vijf kvavels.

“Kopers van de percelen maakten slim gebruik van de ruimte door op acht kvavels negen huizen te bouwen en elders op vijf kvavels zes huizen”

Van der Helm en Aerdenstoff waren beiden werkzaam in de bouwsector. Aerdenstoff was metselaar, Van der Helm timmerman.¹³ Van der Helm werd kort daarna (vanaf 1662) stadsbouwmeester van Leiden. In die hoedanigheid is hij bekend geworden als de ontwerper van verschillende Leidse stadspoorten. Hij werkte en tekende daarvoor ook al voor de stadstimmerwerf, zo maakte hij het ontwerp van enkele bruggen in deze uitbreidingswijk en ook dat van de riolering.¹⁴ Van het tweede duo was Jan Daniëlsz van Wouw meester-metselaar, zijn zakenpartner

▼ Bouwtechnische gegevens van de 21 opgegraven wevershuizen aan de Waardgracht.

huis	afmetingen perceel (m)	lengte huis	oppervlakte huis (m ²)
1	>3,1*10,3	6,3	
2	3,6*10,3=37,1 m ²	6,3	22,7
3	3,7*10,3=38,1 m ²	6,6	24,4
4	3,7*10,3=38,1 m ²	6,6	24,4
5	3,6*10,3=37,1 m ²	6,5	23,4
6	3,7*10,3=38,1 m ²	6,5	24,1
7	3,7*10,3=38,1 m ²	6,5	24,1
8	3,8*10,3=39,1 m ²	6,4	24,3
9	3,6*10,3=37,1 m ²	6,3	22,7
10	3,6*10,3=37,1 m ²	6,3	22,7
11	4,0*10,7=42,8 m ²	ca. 6,5	ca. 26
12	4,0*11,2=44,8 m ²	7,7	30,8
13	ca. 4,2*11,2=ca. 47 m ²	ca. 8,0	ca. 33,6
14	3,8*11,2=42,6 m ²	8	32,0
15	4,0*11,4=45,6 m ²	ca. 7,6	ca. 30,4
16	3,7*11,2=41,4 m ²	ca. 7,4	ca. 27,4
17	4,4*11,2=49,3 m ²	7,5	33,0
18	4,6*11,1=51,1 m ²	8	36,8
19	4,4*11,1=48,8 m ²	ca. 8,0	ca. 35,2
20	4,2*11,1=46,6 m ²	ca. 7,9	ca. 33,2
21	>2,0*11,1	ca. 7,9	
gemiddeld perceel-			
oppervlak: 42,1 m ²			

Gerrit Quijningsz. Haverenbreecq was ook timmerman.¹⁵ Beide duo's zijn dus echte 'aannemerscollectieven' en zij hebben de bouw van de huizen zelf ter hand genomen. Aan de archeologische resten van de door hen gebouwde huizen zijn nauwelijks verschillen te zien. Misschien zijn de twee aannemerscollectieven bij de uitvoering gezamenlijk opgetrokken? Of was er sprake van één uitvoerder?

Betrekken we de rioleringen in deze beschouwing, dan zien we weer een ander patroon. Op de plattegrond is te zien dat de huizen 8 tot en met 12 samen aangetakt waren op één huisaansluiting. Deze huizen waren echter van verschillende eigenaren. Dit geldt ook voor de huizen 14 tot en met 17. Betekent dit dat er feitelijk maar één bouw-aannemer was die in opdracht van al deze eigenaren een heel bouwblok realiseerde? Of was de bouw van de huizen en de aanleg van de rioleringen het werk van verschillende uitvoerders waarbij de huizenbouw individueel werd aanbesteed en de sanitaire voorzieningen collectief werden aangelegd door de eigenaren?

De eigendomssituatie van de opgegraven huizen is door de tijd heen in het archief goed te volgen. Het stadsbestuur van Leiden hield tot 1811 alle transacties van huizenverkoop bij in zogeheten bonboeken. Het feit dat dit archief compleet bewaard is gebleven, is uitzonderlijk. Het blijkt dat de eerste negen huizen aan de Waardgracht niet als speculatiebouw bestempeld kunnen worden (snelle verkoop voor een goede prijs), maar als beleggingsbouw (investering om er langdurig een prijs voor te vangen). Na de dood van de oorspronkelijke eigenaren (Van der Helm en Aerdenstoff) bleven ze in de families en werden vermoedelijk verhuurd. De huizen 10 tot en met 15 zijn wel een

voorbeeld van speculatie. Ze werden kort na de bouw in 1664 tegelijkertijd verkocht aan Willem Wijmot, wonend in de Doelensteeg. Ook hij was actief in de bouwsector, als steenkoper. Wijmot hield ze vervolgens als huurhuizen in bezit. De huizen 17 en 19 tot en met 21 werden al in 1662 verkocht en huis 16 en 18 volgden in 1668 en 1669.¹⁶

Verschillen tussen plan en praktijk

De opgraving Lakenplein geeft – opmerkelijk genoeg – voor het eerst in textielstad Leiden een archeologisch beeld van een rij wevershuizen, waarvan er in de Leidse uitbreidingswijken zo veel zijn gebouwd. Het aardige is, dat doordat de rij huizen in één keer onderzocht kon worden, onmiddellijk de uniformiteit en systematiek van de zeventiende-eeuwse nieuwbouwwijk zichtbaar is geworden. Dergelijke seriebouw wordt doorgaans vooral met de negentiende eeuw geassocieerd. Een ander doorgaans als 'negentiende-eeuws' gezien verschijnsel, zijn de geringe afmetingen van de huizen aan de Singelstraat.¹⁷ Een noviteit is de systematische aanleg van riolering in de wijk, geregisseerd door het stadsbestuur. De stad bekostigde de aanleg van het hoofdriool in de straat en de aannemers zorgden voor de huisaansluiting. De riolen die in de grachten loosden, zorgden voor vervuiling. Leiden werd in 1659, dus nog voordat de nieuw-

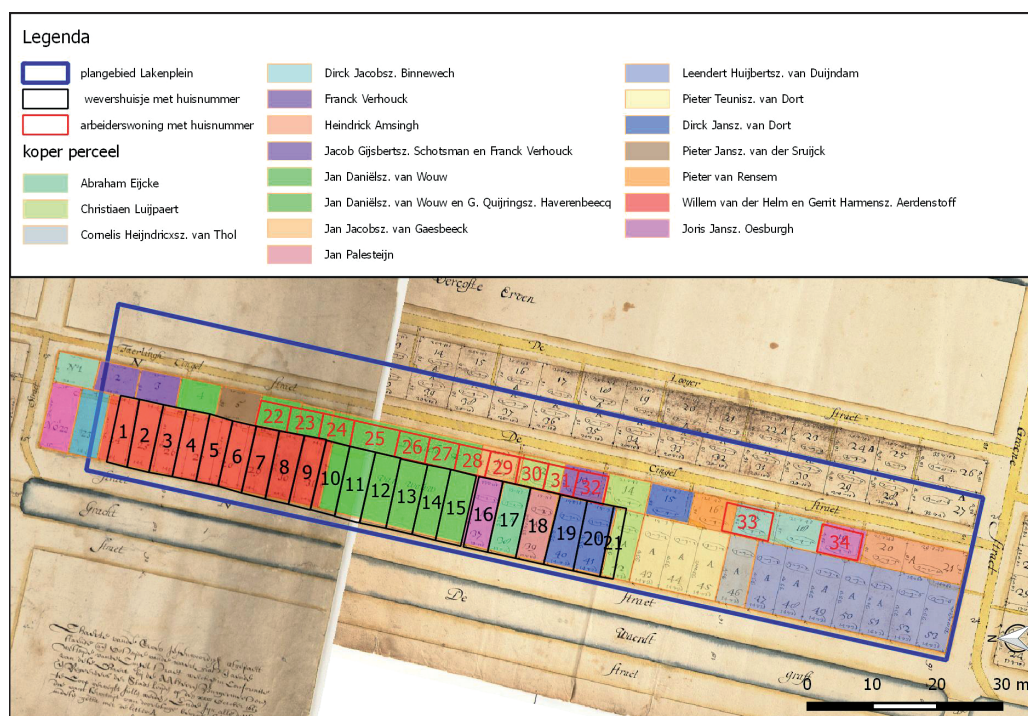
bouwwijk goed en wel was gerealiseerd, al beschreven als een stad die stonk als een 'gemeen privaet'. Tijdgenoten hekelden verder de kleine huisjes, de hoge huurprijzen en de op winst beluste projectontwikkelaars. Daarmee begint het beeld van een verpauperde industriestad al op te doemen.¹⁸

“De uniformiteit en systematiek van de zeventiende-eeuwse nieuwbouwwijk wordt doorgaans vooral met de negentiende eeuw geassocieerd”

Door een systematische vergelijking te maken tussen de archeologische en de historische gegevens, krijgt de zeventiende-eeuwse projectontwikkeling een meer gedetailleerde invulling. Het onkruid van het smaldelen was ook met een geavanceerde stadsplanning niet uit te roeien, zo toont de archeologische opgraving Lakenplein. Op beide kavelgroepen die werden aangekocht door de twee eerder genoemde duo's werd een huis extra gerealiseerd. Volgens plan had het gemiddelde huis op deze locatie 5,3 meter breed moeten zijn. In de praktijk was het gemiddeld slechts 3,9 meter: een kwart smaller! Ook met de riolen-

◀ Leidse wevershuisjes aan de Waardgracht door Willem van der Nat, 1915. De wol werd uitgespoeld in de gracht en gedroogd op een droogrek.

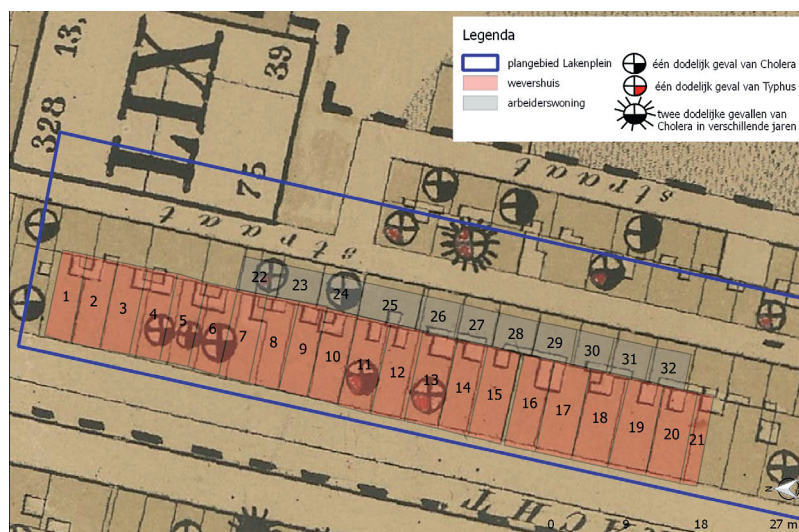

◀ De gronduitgiftekaart uit 1660 met daarop geprojecteerd de opgegraven huizen. De kopers van de percelen zijn in verschillende kleuren aangeduid. Huis 1 tot en met 9 zijn dus door één koperscombinatie gekocht, evenals huis 10 tot en met 15. Ook de percelen 40/41 (huis 19/20) werden door één persoon gekocht.

ringsaansluitingen werd het niet zo nauw genomen en werden er minder gerealiseerd dan aanvankelijk voorzien. Op zichzelf is dat al opmerkelijk, maar temeer wanneer bedacht wordt dat de ontwerper van de rioleringen (Van der Helm) zich op zijn eigen kavels al niet aan zijn eigen plan lijkt te hebben gehouden. De archeologische resultaten laten zien dat 'plan en praktijk' en 'ideaal en werkelijkheid', ook bij een streng geregisseerde zeventiende-eeuwse stadsontwikkeling, niet altijd samenvielen.

Verpauperde industriestad

De geschiedenis van de Waardgracht en de Singelstraat brengt ook een ander aspect voor het voetlicht. In vergelijking met de negentiende eeuw staken de woon- en werkomstandigheden in de zeventiende eeuw gunstig af. In de zeventiende eeuw woonden aan de Waardgracht modale gezinnen bestaande uit man, vrouw en kinderen. De kost werd verdiend met greinweven (het weven van zijden stoffen). Spinners met minder inkomen woonden aan de Singelstraat. De wevers aan de Waardgracht waren in staat de huizen zelf te kopen, zij hadden anders dan de negentiende-eeuwse bewoners genoeg financiële reserve om een halfjaar huur vooruit te betalen. Pas in de negentiende eeuw werden het weekhuren en werden de huizen overvol met gemiddeld bijna zes bewoners. In de negentiende eeuw waren de bewoners nog steeds in de textiel werkzaam, maar zij deden dat niet meer in de voorkamer in hun eigen huis, maar in de nabijgelegen fabriek, bijvoorbeeld De Heyder en Co, die vlak achter de Waardgracht stond. Het betekende dat niet alleen de mannen, maar ook de vrouwen en kinderen om half zes begonnen en tot zeven uur doorwerkten.¹⁹ De waterputten die in de zeventiende eeuw misschien nog relatief fris drinkwater leverden, waren in de negentiende eeuw buiten gebruik. Onduidelijk is waar de bewoners precies hun water haalden, in elk geval liet de waterkwaliteit te wensen over. De cholera-epidemie eiste aan de Waardgracht behoorlijk wat slachtoffers: het maakt het beeld van een verpauperde industriestad compleet.

▲ Kaart van Leiden met daarop aangetekend de sterftegevallen aan cholera en tyfus in de jaren 1853-1869. Cholera wordt overgebracht via besmet water, wat erop wijst dat de bewoners vervuild water dronken.

- ▼ Cornelis Gerritsz. Decker (1515-1678) schilderde in 1653 dit interieur van een weverswerkplaats. Het is goed mogelijk dat de wevershuizen aan de Waardgracht een vergelijkbaar interieur hadden.

Verantwoording

Dit artikel is een bijdrage vanuit het Convent van Gemeentelijk Archeologen in Nederland (CGA). Het CGA behartigt de belangen van het archeologisch erfgoed in ruim 150 Nederlandse gemeenten.

Noten

- 1 Van der Wiel (2001), 51; Taverne (1978), 231.
- 2 Taverne (1978), 205-208.
- 3 Orsel (2007), 15.
- 4 Van der Wiel (2001), 103.
- 5 Taverne (1978), 208. Het citaat heeft Taverne ontleend aan SA II, inv.nr. 5270.
- 6 Van der Wiel (2001), 102.
- 7 ELO, PB7601.4, <https://www.erfgoedleiden.nl/ad5f18f4-26bc-11e3-9c60-3cd92befe4f8>.
- 8 Dit is de aanduiding die Van der Wiel (2001, 102) aan geeft.
- 9 Van der Wiel (2001), 63.
- 10 ELO, ORA, inv. nr. 67QQQQ, folio's 150 en 150v. Zie ook SAII, inv. nr. 1558, folio's 25 en 30. Zij betaalden voor de nrs. 8, 9 en 10 samen 225 gulden en voor de percelen 32 t/m 36 samen 990 gulden, 18 stuivers en 6 penningen. Voor de zeven percelen aan de Singelstraat samen betaalden ze een kleine 200 gulden.
- 11 ELO, SAII, inv. nr. 8504, folio 92v. en 8747.
- 12 ELO, SAII, inv. nr. 1558, folio 14 artikel 12.
- 13 Koop Van der Helm & Aerdenstorf, ELO, SAII, inv. nr. 1558; beroep van Aerdenstorf, ELO, DTB-Leiden (toegang 1004), inv. nr. 13 NH-onder-

trouw 30-12-1644; beroep Van der Helm, ELO, DTB-Leiden (toegang 1004), inv. nr. 14 NH-ondertrouw 30-05-1653.

- 14 Lambrechtsen-van Essen (1994), 35.
- 15 Beroep van Wouw ELO, DTB-Leiden (toegang 1004), inv. nr. 199 Schepenhuiswijken 27-1-1646; beroep Haverenbeecq ELO, DTB-Leiden (toegang 1004), inv. nr. 199 Schepenhuiswijken 9-12-1645.
- 16 Over de eigendomssituatie: ELO, inv. nr. 6634 (Bonboek Noord-Rijnevest); Willem Wijmot, ELO, inv.nr. 6616, f. 112v.; verkoop huizen: ELO, inv. nr. 6634 (Bonboek Noord-Rijnevest).
- 17 Over de oppervlakten van woningen, Cleijne (2017), hoofdstuk 16.
- 18 Van Oosten (2015), 195-198 en 232-234.
- 19 Over spinners aan de Singelstraat, Van der Wiel (2001), 63; gemiddeld aantal 5,85 inwoner per huis, ibidem, 109, werktijden in de fabriek, ibidem, 94.

Overige literatuur

Cleijne, I.J. (in voorbereiding), 'Hoofdstuk 16', in: I.J. Cleijne, A.M.J.H. Huijbers, A.D. Brand en R.J.W.M. Gruben (red.), *Huizenbouw en percelering in de late middeleeuwen en nieuwe tijd in tien steden. Oogst van Malta: archeologisch onderzoek uit de periode 1997-2014*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten) Lambrechtsen-van Essen, I.W. (1996), *De stads-poorten van Leiden en stadsbouwmeester*

Willem van der Helm (ca. 1628-1675), Leiden (Leidse historische reeks 9)

- Meijer, Y. (in voorbereiding), *Archeologische opgraving in de stadsuitbreiding van 1659, Lakenplein in Leiden, gemeente Leiden*, Noordwijk (IDDS Archeologie rapport 1937)
- Oosten, R.M.R. van (2015), *De stad, het vuil en de beerput. De opkomst, verbreiding en neergang van de beerput in stedelijke context*, Leiden
- Orsel, E. (2007), 'Een fraai gezicht, het Leidsche huis in de 17de eeuw. Een poging tot typologisering', in: *Bulletin KNOB* 1, 11-25
- Taverne, E. (1978), *In 't Land van belofte: in de nieuwe stad. Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek 1580-1680*, Maarssen
- Wiel, K. van der (2001), *Leidse Wevershuisjes. Het wisselende lot van de 17e-eeuwse Leidse arbeiderswoningen*, Leiden

Over de auteurs

Roos van Oosten werkt als universitair docent Stadsarcheologie aan de Universiteit Leiden. Yolande Meijer werkt als senior KNA-archeoloog bij IDDS Archeologie, Noordwijk. Chrystel Brandenburgh is senior archeoloog en textiel-specialist bij Erfgoed Leiden en Omstreken. André van Noort is werkzaam als archivist bij Erfgoed Leiden en Omstreken.